

УДК 811.111:255.4

ВІДТВОРЕННЯ АВТОРСЬКОЇ ЛЕКСИКИ ШТУЧНИХ МОВ ДЖ.Р.Р. ТОЛКІНА В УКРАЇНСЬКИХ ПЕРЕКЛАДАХ

Кушнір Л.О., аспірант

кафедри перекладознавства і контрастивної лінгвістики імені Григорія Кочура
Львівський національний університет імені Івана Франка

У статті проаналізовано способи відтворення авторської лексики штучних мов Дж.Р.Р. Толкіна в українських перекладах його роману "The Lord of the Rings" і повісті "The Hobbit" О. О'Лір, О. Мокровольського, А. Немірової, К. Оніщук та О. Фешовець. З'ясовано основні труднощі й послідовність дій перекладача в роботі з онімами та реаліями.

Ключові слова: штучні мови, авторська лексика, ономастикон, реалії, художній переклад, фентезі, Дж.Р.Р. Толкін.

В статье проанализированы способы воспроизведения авторской лексики искусственных языков Дж.Р.Р. Толкина в украинских переводах его романа "The Lord of the Rings" и повести "The Hobbit" О. О'Лир, А. Мокровольского, А. Немировой, Е. Онищук и Е. Фешовец. Выяснены основные трудности и последовательность действий переводчика в работе с онимами и реалиями.

Ключевые слова: искусственные языки, авторская лексика, ономастикон, реалии, художественный перевод, фэнтези, Дж.Р.Р. Толкин.

Kushnir L.O. REPRODUCTION OF AUTHORIAL VOCABULARY ORIGINATING FROM THE ARTIFICIAL LANGUAGES BY J. R. R. TOLKIEN

The ways of reproduction of the authorial vocabulary originating from J. R. R. Tolkien's artificial languages in the Ukrainian translations of his novels "The Lord of the Rings" and "The Hobbit" by O. O'Lir, O. Mokrovolskiy, A. Nemirova, K. Onischuk and O. Feshovets are analyzed. The main difficulties and sequential steps of translator's work with onyms and realia are ascertained.

Key words: artificial languages, authorial vocabulary, onomasticon, realia, literary translation, fantasy, J.R.R. Tolkien.

Постановка проблеми. Проблеми відтворення безеквівалентної авторської лексики традиційно посідають чільне місце в теорії та практиці художнього перекладу [2; 4; 5; 6]. У творах жанру фентезі ця лексика є особливо важливим художнім засобом творення вторинного світу, звідси й увага до її перекладу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Відтворення оригінальних онімів і реалій у перекладі творів цього жанру (Дж.Р.Р. Толкін, К.С. Люїс, Р. Джордан, Р. Хобб, Дж. Мартін, П. Ротфусс, Дж.К. Ролінг та ін.) аналізували, зокрема, М. Бережна, О. Лебедева, О. Новічков, О. Ребрій, І. Ребрій і Б. Стасюк [1; 10; 11; 12; 13; 14; 17].

Меншу увагу дослідники приділяли таким специфічним об'єктам, як штучні мови письменників та авторська лексика, пов'язана з ними. За визначенням І. Ребрій, *артланг* (від англ. *artistic language*) – це «штучна мова, що створюється автором художнього твору для імітації комунікації його персонажів, які представляють фантастичні світи або суспільство майбутнього» [12, с. 50]. На нашу думку, артланги британського професора-лінгвіста Дж.Р.Р. Толкіна й відповідний корпус авторської лексики заслуговують на

окрему увагу. Вони є виразною ознакою ідіостилію та лінгвоестетичних прагнень письменника, рельєфно зображаючи вторинний світ його творів – Арду [8; 9]. Відповідно, актуальними для художнього перекладознавства є питання відтворення особливостей артлангів Дж.Р.Р. Толкіна в українських перекладах.

У творах Дж.Р.Р. Толкіна найбільше представлені «ельфійські» мови (квеня та синдарин) і мова Рохану (див. рисунок). На відміну від багатьох авторів фентезі й послідовників, Дж.Р.Р. Толкін досить докладно розробив свої штучні мови, насамперед ельфійські. Вони містять далеко не фрагментарну лексичну складову, а також продумані граматику і словотвір [21; 23, т. 3, с. 435–439]. Будучи прихильником лінгвопоетики й фоносемантики, автор приділяв значну увагу описові фонетичних закономірностей штучних мов, мінімізуючи можливі неоднозначності трактування. Хоча самі лексичні одиниці формально виражені майже виключно графічними засобами англійської мови, іноді автор удався й до оригінального графічного представлення відповідної лексики.

Постановка завдання. Мета роботи – зіставний аналіз відтворення авторської лек-

сики Дж.Р.Р. Толкіна, пов'язаної зі штучними мовами, в україномовних перекладах двох його найвідоміших творів – роману “The Lord of the Rings” [23] і повісті “The Hobbit” [22]. Це два переклади повісті за авторством О. Мокровольського [16] та Олени О’Лір [20], а також чотири переклади роману О. Мокровольського [17], А. Немірової [15], К. Оніщук [18] і О. Фешовець [19]. Безпосередній матеріал дослідження – 250 моно- або полілексичних одиниць штучних мов, обраних методом суцільної вибірки, а основний метод – порівняльний аналіз оригіналу й перекладів. Часткові завдання включали з’ясування дотримання перекладачами засад формального перекладу лексики та основ фонології штучних мов, розробленої автором, конкретні питання транскодування на зразок відтворення латинської літери *i*, подвоєння приголосних і вживання літер *g* і *g*, а також визначення переважних способів відтворення авторської лексики (зокрема поєднання прийомів транскрибування, транслітерування й морфограматичної модифікації) і тенденцій одомашнення/очуження.

Виклад основного матеріалу дослідження. Оскільки лексичні одиниці штучних мов Дж.Р.Р. Толкіна позбавлені виразної семантики, то з погляду теорії їх зараховують не до перекладних, а до таких, що потребують формального відтворення. Це насамперед транскодування (транслітерування

або транскрибування) та морфограматична модифікація [7]. Аналіз перекладів підтверджує узгодженість рішень перекладачів із цим положенням: наприклад, у перекладах роману А. Немірової [15] та О. Фешовець [19] сумарні частки транскодування й пов’язаних із ним способів відтворення авторської лексики (модифікації, а також контекстуального розтлумачення і змішаного перекладу на основі транскодування) становлять, відповідно, 81% і 93% від усієї лексичної вибірки. Тому надалі основну увагу буде надано саме транскодуванню як базовому прийомові. Серед основних принципів транскодування – безпосередність (відсутність посередництва інших, «проміжних» мов), точність (українські відповідники повинні якомога ближче передавати фонетику та графічну форму власних назв мовою оригіналу) й евфонія [2; 4; 5; 6]. Додаткова вимога – це комплексність відтворення авторської лексики Дж.Р.Р. Толкіна – недопущення порушень цілісності системи онімів і реалій із тієї чи іншої штучної мови в перекладі.

Перш ніж транскрибувати авторську лексику, варто визначити її етимологію. Насамперед потрібно розрізнити лексику, пов’язану із сучасною англійською мовою, а також штучними роханською мовою та мовами квеня й синдарин. Щоб правильно транскодувати зі штучних мов Дж.Р.Р. Толкіна, необхідно знати основи відповідної фонології [23,

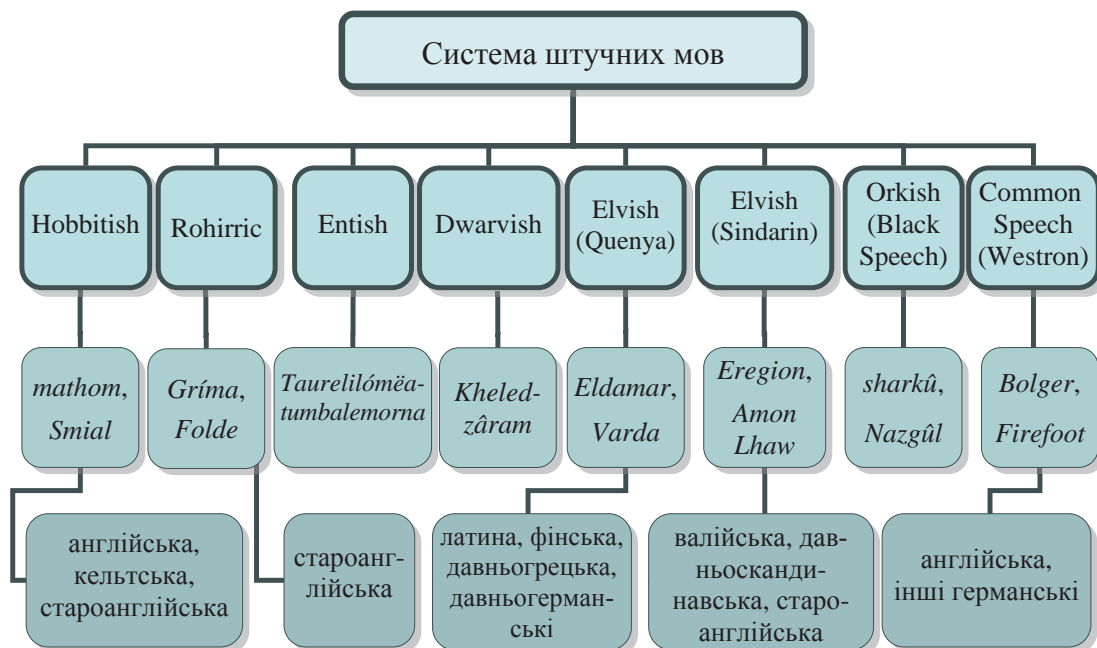

Рисунок. Схема основних штучних мов Дж.Р.Р. Толкіна: перший ряд зверху – англійські назви основних мов, другий ряд – лексичні приклади і третій – природні мови-натхненниці

т. 3, с. 435–451]. Наприклад, буквосполучення *qu* у квені читають як *kv*, а тому транскрипція *enquantiva* – *енквантува* має перевагу над *енквантува* [15, т. 1, с. 399]. Прикінцеву літеру *f* у словах із мови синдарин читають як [в], тому *Nindalf* [23, т. 1, с. 419] варто відтворювати як *Ніндальв*, а не *Ніндальф* [18, т. 1, с. 651; 19, с. 354] чи *Нендальф* [15, т. 1, с. 395]. Буквосполучення *ch* вимовляють як у німецькому слові *bach*, тому транскрипції *Erech* [23, т. 3, с. 44] – *Ерех* [17, т. 3, с. 39; 18, т. 3, с. 71; 19, с. 728], *Lossarnach* [23, т. 3, с. 7] – *Лоссарнах* [15, т. 3, с. 8; 17, т. 3, с. 23; 18, т. 3, с. 16; 19, с. 700] вважаємо доречнішими, аніж *Erech* – *Ерег* [15, т. 3, с. 41].

Оскільки буквосполучення *th* в ельфійських мовах вимовляють як глухий звук, що відповідає *th* в англійських словах *thin cloth* [23, т. 3, с. 437], то в перекладах майже завжди обирають український відповідник *m*: *Elbereth* [23, т. 1, с. 88] – *Елберет* [15, т. 1, с. 91; 17, т. 1, с. 110; 19, с. 84] або *Ельберет* [18, т. 1, с. 141]; *mithril* [23, т. 1, с. 361] – *міпріл* [15, т. 1, с. 248; 17, т. 1, с. 316], *mirril* [18, т. 1, с. 400; 19, с. 224]. Винятками був відповідник *Lithlad* [23, т. 2, с. 271] – *Луглад* [15, т. 2, с. 219], замість *Лімлад* [17, т. 2, с. 192; 18, т. 2, с. 383; 19, с. 252], а також переклад назви башти Сарумана *Orthanc* [23, т. 1, с. 289] – *Ортханк* [15, т. 1, с. 271; 17, т. 1, с. 266; 19, с. 245] у трьох перекладах із чотирьох. Лише К. Онішук ужила *Ортанк* [18, т. 1, с. 438], згідно з вимогами автора.

Оскільки буквосполучення *dh* відповідає англійському *th* у словах *these clothes*, то, за загальними правилами транскрибування, його можна було б наближено передавати як *з*. Проте жоден з українських перекладачів Дж.Р.Р. Толкіна не вживав такої відповідності, натомість усі використовували *dh* – *д*, можливо, керуючись суб'єктивними міркуваннями милозвучності або вважаючи, що *h* тут не вимовляється: *Caradhras* [23, т. 1, с. 318] – *Карадрас* [15, т. 1, с. 301; 17, т. 1, с. 287; 18, т. 1, с. 481; 19, с. 269], *Galadhrim* [23, т. 1, с. 382] – *ельфи-галадри* [17, т. 1, с. 333], «*Галадрім*» [15, т. 1, с. 360], *галадрими* [18, т. 1, с. 576; 19, с. 323]. Іноді натрапляємо й на очевидні непослідовності, пов'язані з нестійкістю онімних відповідників: *Fanuidhol* [23, т. 1, с. 318] – *Фануїдхол* [15, т. 1, с. 301], *Фануїнхол* [15, т. 3, с. 245].

Буквосполученню *rh* відповідає глухий варіант англійської фонемі [r], відповідник якого в українській мові – це фонема [р]. Як наслідок, синдаринське слово *Berhael*

[23, т. 3, с. 248] варто транскрибувати як *Бераель* або принаймні *Берель* [18, т. 3, с. 363]. Відповідники на зразок *Bergael* [17, т. 3, с. 190], *Bergael* [15, т. 3, с. 212; 19, с. 884], *Gorhendad* [23, т. 1, с. 110] – *Горхендяд* [17, т. 1, с. 129], *Горгендад* [18, т. 1, с. 174; 19, с. 101] вважаємо менш точними, на противагу *Горендад* [15, т. 1, с. 110], *Rhosgobel* [23, т. 1, с. 288] – *Росгобель* [15, т. 1, с. 271] або *Ростобель* [18, т. 1, с. 436; 19, с. 244].

Нарешті, оскільки буквосполучення *rh* звучить як [f], в українській мові

матимемо [ф], а не [н]. Тому відповідник *Pheriannath* [23, т. 3, с. 28] – *Феріаннат* [17, т. 3, с. 26; 18, т. 3, с. 115; 19, с. 717] точніший, аніж *Періаннат* [15, т. 3, с. 28; 18, т. 3, с. 48], а відповідники *niphredil* [23, т. 1, с. 393] – *ніфреділь* [17, т. 1, с. 340], *ніфредил* [19, с. 331] мають перевагу над *німреділ* [15, т. 1, с. 370].

Вимова в староанглійській мові, на відміну від сучасної англійської, заснована на давньо-германському принципі відповідності алфавітові. Тому у відтворенні слів *Dunharrow* [23, т. 2, с. 137], *Dunhere* [23, т. 2, с. 58, 124], *Mundburg* [23, т. 3, с. 70] має бути *у*, а не *а*: *Дунгаро(в)*, *Дунгере*, *Мундбург* (порівн. із *Мандбург* [19, с. 748], *Мундборг* [15, т. 3, с. 63] і найкоректнішим *Мундбург* [18, т. 3, с. 108]). У слові *Dunhere* останню літеру *e* вимовляють, оскільки вихідна мова – староанглійська (порівн. із *Dunhere* – *Дунгер* [17, т. 3, с. 50; 18, т. 3, с. 189; 19, с. 790], *Дунгарн* [15, т. 3, с. 53], *Дунхаррн* [15, т. 3, с. 110] і *Дунгір* [18, т. 3, с. 91]). Літера *i* в слові *Deorwine* [23, т. 3, с. 119, 124] відповідає українській літері *і*, а не *ай*. Ось чому доречніше не *Деорвайн* [18, т. 3, с. 181; 19, с. 790], а *Дервін* [15, т. 3, с. 110] або *Деорвін* [15, т. 3, с. 105; 17, т. 3, с. 102]. Щоправда, *і* в поданих вище транскрипціях усе ж відсутні деякі оригінальні літери. Типовий приклад відхилення перекладачів від фонології мови Рохану – це назва рослини *simbelmynë* [23, т. 2, с. 118; 23, т. 3, с. 51] – *зімбельмайн* [15, т. 2, с. 96], *зімбельмини* [17, т. 2, с. 88] або *зімбельміни* [17, т. 3, с. 46] (правильніше *сімбельміне* [19, с. 475] або ж *сімбельміне* [18, т. 2, с. 167]). Схоже, фрагмент імені *Herefara* [23, т. 3, с. 124], що збігається з англійським словом *here*, – це неправильна «підказка перекладачеві», бо в староанглійській маємо звук [e]. Тому краще не *Гірфара* [19, с. 790], а *Херфар* [15, т. 3, с. 110], з урахуванням евфонії – *Герефар* [17, т. 3, с. 102], а найкоректніше – *Герефара* [18, т. 3, с. 189].

Для ельфійських мов і мови Рохану не характерне редукування приголосних на початку слова, на відміну від англійських слів, що походять із давньогрецької або латині (*hierarchy* – *ієрархія*, *hieroglyph* – *ієрогліф* тощо). Тому таке редукування не доцільне в застосуванні до слів, що походять зі староанглійської: *Hirluin* [23, т. 3, с. 31] – *Ерлуїн* [15, т. 3, с. 31] (краще *Гірлуїн* [17, т. 3, с. 102; 18, т. 3, с. 52; 19, с. 719]); *Dernhelm* [23, т. 3, с. 71] – *Арнхельм* [15, т. 3, с. 64] (краще *Дернгельм* [17, т. 3, с. 59; 18, т. 3, с. 110; 19, с. 749]).

Зупинимося на кількох конкретних питаннях транскодування авторської лексики, зокрема на пом'якшенні в перекладі українського звуку [л]. Згідно з авторськими вказівками, в мовах синдарин і квеня звук [l] пом'якшується між *e*, *i* та наступною приголосною, а також наприкінці слів після тих же *e*, *i*. Тому, наприклад, *Neldoreth* [23, т. 1, с. 219], *Elrond* [22, с. 44; 23, т. 1, с. 14–15] доречно передавати з пом'якшеним звуком [л']: *Нельдорет* [15, т. 1, с. 207; 18, т. 1, с. 334], *Ельронд* [18, т. 1, с. 29; 20, с. 66] (порівн. із *Нелдорет* [15, т. 2, с. 50; 19, с. 187], *Елронд* [15, т. 1, с. 21; 16, с. 48; 17, т. 1, с. 25; 19, с. 22]). Додатковими причинами, що виправдовують пом'якшення, вважаємо краще узгодження з історичними традиціями передавання лексики іншомовного походження (*альбом*, *альдегід*, *ельф* тощо), узгодження з фонетичними традиціями самої української мови та (можливо, дещо суб'єктивна) перевага цієї вимови з погляду евфонії.

Допустимим відхиленням від вказівки про пом'якшення *l* вважаємо антропонім *Eärendil* [23, т. 1, с. 219] – *Еаранділ* [15, т. 1, с. 208; 19, с. 187], *Еарендил* [18, т. 1, с. 335]: практика засвідчила, що альтернативу *Еарендил* перекладачі не вважали вдалою для чоловічого імені. З іншого боку, в окремих перекладах додатково пом'якшеним є [л] у тих ельфійських словах, на які згадане вище правило не поширюється. Тут причиною, мабуть, було виключно розуміння перекладачами евфонії: *Aldalómë* [23, т. 2, с. 71] – *Альдалімн* [15, т. 2, с. 60], *Альдаломе* [19, с. 441; 18, т. 2, с. 104].

Схожу проблему пом'якшення [l] у словах, що походять зі староанглійської, перекладачі теж вирішували, виходячи переважно з власних міркувань про наближеність до традиційного українського звучання: *Walda* [23, т. 3, с. 276] – *Вальд* [15, т. 3, с. 236], *Вальда* [18, т. 3, с. 402], але *Валда* [19, с. 906]; *Grimbold* [23, т. 2, с. 170] – *Гримбольд*

[15, т. 3, с. 97], *Гримбольд* [18, т. 2, с. 242; 19, с. 790], але *Грімболд* [19, с. 516]. Іноді навіть рішення одного й того самого перекладача різні. Це контрастує з одноставним схиленням усіх українських перекладачів до варіанта передавання імені *Bilbo* [22, с. 2; 23, т. 1, с. 1] як *Більбо* [15, т. 1, с. 9; 16, с. 7; 17, т. 1, с. 7; 18, т. 1, с. 8; 19, с. 11; 20, с. 14]. Можливо, в цьому випадку причина полягає в уже установленій традиції, особливо враховуючи еквівалент *Більбо*, вжитий у численних російських перекладах.

Сучасні правила транскодування англійських *h* і *g* рекомендують, відповідно, літери *г* і *г*. Цей підхід виправданий і для квені та синдарину, адже нетиповий для англійської мови звук, що є аналогом українського [x], у цих мовах позначають іншими буквосполученнями (*ch* або *kh* – див. [23, т. 3, с. 435–436]). Українські перекладачі переважно дотримуються цього правила: *Gondor* [23, т. 1, с. 5] – *Гондор* [17, т. 1, с. 12; 18, т. 1, с. 14; 19, с. 14] (порівн. із *Гондор* [15, т. 1, с. 12]), *Hornburg* [23, т. 2, с. 143] – *Горнбург* [17, т. 2, с. 107; 18, т. 2, с. 204; 19, с. 495]. У мові гномів *kh*, *th* вимовляють приблизно як *kx*, *tx*. Тому відтворення *Khazad-dûm* [23, т. 1, с. 270] як *Казад-Дум* [15, т. 1, с. 253] або *Казад-дум* [17, т. 1, с. 249; 19, с. 340] менш удале, ніж *Кгазад-дӯм* [18, т. 1, с. 409] або *Кхазад-Дум*. Зазначимо, що фонему [ɾ] в онімах і реаліях ніколи не вживають А. Немірова в перекладі роману [15] (порівн. *Galadriel* [23, т. 1, с. 18] – *Галадріель* [15, т. 1, с. 24] із *Галадріель* [17, т. 1, с. 343; 18, т. 1, с. 34; 19, с. 24]), а також О. Мокровольський у перекладі повісті [16] (порівн. *Gandalf* [22, с. 3] – *Гандальф* [16, с. 8] із *Гандальф* [20, с. 15]). Проте ця фонема таки з'являється в перекладі роману [17]: *Gandalf* [23, т. 1, с. 12] – *Гандальф* [17, т. 1, с. 22]. За незначним винятком, інші перекладачі дотримуються згаданого правила.

Іноді обрання відповідників *g* і *h* у транскрибуванні потребує підвищеної уваги. Так, очевидний на перший погляд переклад *Rohan* [18, т. 1, с. 33; 19, с. 24] топоніма синдаринського походження *Rohan* [23, т. 1, с. 17] насправді не точний: *Rohan* – це редукований варіант оригінального ельфійського *Rochand*, а тому краща транскрипція – *Рохан* [15, т. 1, с. 24]. Маємо переконливий приклад потреби в етимологічному аналізі слова, який має передувати транскодуванню.

Ще одна проблема транскрибування авторської лексики стосується відтворення латинської літери *i*. У квені та синдарині немає

літери, яка була б прямим відповідником українського *и*, а наш аналіз засвідчив недостатність інформації, наданої Дж.Р.Р. Толкіном, стосовно вимови оригінальної літери *i*. Механічна заміна латинської *i* українською *i* під час транскодування призвела б до того, що *и* в перекладі не було б узагалі. Проте, за нашими підрахунками, частота вживання *и* в українській мові в чотири рази вища, аніж, скажімо, *ы* в російській, а літери *и* та *i* в українській мові трапляються майже так само часто. Крім того, чужомовні оніми, як правило, фонетично адаптують згідно з принципом поміркованої українізації [4], зважаючи на внутрішні закономірності того чи іншого фонетичного явища в мові перекладу як прийнятній системі.

Згідно з дещо категоричною думкою окремих дослідників, звук [i] у словах іншомовного походження потрібно передавати лише літерою *и* [3]. Проте сьогодні для запозичених слів рекомендовано відоме «правило дев'ятки», за яким після *д, т, з, с, ц, ж, ш, ч, р* і перед наступною літерою, що позначає приголосний звук (окрім *й*), треба писати літеру *и*, а не *i*. Щоправда, дія цього правила не поширюється на власні назви, що породжує неоднозначність. Тому, крім можливого застосування правила дев'ятки до онімів, пропонуємо керуватися частотою вживання відповідного буквосполучення в неперекладних українських текстах, що полегшить вибір між *и* та *i*. Наприклад, для оніма *Thorin* [22, с. 10; 23, т. 1, с. 112], порівнюючи ступені вживаності буквосполучень *рин* і *рін* в українській мові, одержуємо співвідношення 10:1 на користь першого. Однак усі перекладачі обрали другий варіант – *Торін* [15, т. 1, с. 20; 16, с. 16; 17, т. 1, с. 22; 18, т. 1, с. 25; 19, с. 20; 20, с. 24]. Транскрибуючи антропонім *Harding* [23, т. 3, с. 124], врахуємо, що перевага частоти появи буквосполучення *дин* над *дін* ще істотніша. Проте й тут вибір більшості перекладачів інший: *Гардінг* [17, т. 3, с. 102; 18, т. 3, с. 188; 19, с. 790] і *Хардінг* [15, т. 3, с. 110]. Далі частота появи буквосполучення *мін* в українській мові дещо вища, ніж *мин*, що виправдовує транскрипції *Minas Morgul* [23, т. 1, с. 274] – *Мінас-Моргул* [17, т. 1, с. 254; 18, т. 1, с. 416; 19, с. 233] і *Мінас-Моргул* [15, т. 1, с. 258], *Mindolluin* [23, т. 2, с. 228] – *Міндолуїн* [17, т. 2, с. 166], *Міндолуїн* [15, т. 2, с. 184; 18, т. 2, с. 322; 19, с. 560]. Цікаво також те, що транскрипція *Tirith* [23, т. 1, с. 16] – *Тірім* [15, т. 1, с. 23; 17, т. 1, с. 254; 18, т. 1, с. 32; 19, с. 23] у перекладах

тих же авторів уживається з *palantir* [23, т. 2, с. 221] – *палантір* [17, т. 1, с. 159; 18, т. 2, с. 312; 19, с. 554], хоча йдеться про те саме буквосполучення *tir*. Переклад А. Немірової із цього погляду послідовніший – *палантір* [15, т. 2, с. 178].

Торкнемося питання відтворення в перекладі подвоєних приголосних, притаманних квені й синдарину. Тут треба зважати на дві обставини – широку практику застосування графічного методу відтворення подвоєння приголосних [4] і закономірності подвоєння в українській мові (адже в процесі асиміляції чужомовних слів обов'язково відбувається фонографічна адаптація). За підрахунками, частоти, з якими в українській мові трапляються подвоєння *нн, тт, дд, лл* і *сс*, співвідносяться приблизно як 20:4:3:3:1, а подвоєння *мм* практично відсутнє. Із цих причин погоджуємося з перекладацькими рішеннями у транскрибуванні антропонімів *Gollum* [22, с. 71; 23, т. 1, с. 13] – *Голум* [18, т. 1, с. 26; 19, с. 20] (порівн. із *Голлум* [20, с. 99] і *Горлум* [15, т. 1, с. 20]), *Merry* [23, т. 1, с. 41] – *Мері* [17, т. 1, с. 61; 18, т. 1, с. 70; 19, с. 46] (порівн. із *Меррі* [15, т. 1, с. 47]) і *Pippin* [23, т. 1, с. 46] – *Піпін* [17, т. 1, с. 67; 18, т. 1, с. 77; 19, с. 49]. З іншого боку, неприродне для української мови подвоєння *мм* в антропонімі *Rammas-Echor* [15, т. 3, с. 8; 17, т. 3, с. 8; 18, т. 3, с. 15; 19, с. 700], який є відповідником оригінального *Rammass-Echor* [23, т. 3, с. 6], не додає до вимовинічного особливого, хіба екзотизуючи її та підкреслюючи іншомовне походження слова-оригіналу. Нарешті, онімні відповідності *Bundushathûr* [23, т. 1, с. 318] – *Бундушамтур* [15, т. 1, с. 301] або *Ambaróna* [23, т. 2, с. 71] – *Амбарінна* [15, т. 2, с. 60], у яких А. Немірова подвоєє літери *н* і *т* навіть за відсутності подвоєння в оригіналі, не мають об'єктивних передумов.

Власні назви та реалії часто транскодують зі зміною окремих літер, порівняно з оригіналом. Це «неповне» транскрибування/транслітерування (або морфограматична модифікація – див. докладний аналіз [7]) об'єктивно виправдане, якщо слово-відповідник із громіздкого й важкого для вимови чи написання стає простішим, ближчим цільовій мові або краще відповідає правилам українського правопису: *Angrenost* [23, т. 2, с. 75] – *Аргеност* [15, т. 2, с. 64], *Carnímirië* [23, т. 2, с. 88] – *Карніміріє* [17, т. 2, с. 65; 18, т. 2, с. 128] (замість менш природних для української мови *Карнімірія* [15, т. 2, с. 74] або *Карніміріє* [19, с. 453]).

Інший, дещо полемічний, приклад застосування морфограматичної модифікації полягає в транскодуванні жіночих імен із додаванням закінчення *-a*: *Eowyn* [23, т. 2, с. 127] – *Еовіна* [15, т. 2, с. 103; 17, т. 2, с. 94; 19, с. 482], замість *Еовин* [18, т. 2, с. 181]; *Elwing* [23, т. 1, с. 219] – *Ельвінга* [15, т. 1, с. 208], замість *Елвінг* [19, с. 187] або *Ельвінг* [18, т. 1, с. 335]. Відповідно до традицій сучасної англійської мови, де флексії переважно нульові, в штучних мовах Дж.Р.Р. Толкіна теж рідко можна впізнати рід або стать денотата морфологічно, а це породжує різні трактування перекладачів: наприклад, *Nimloth the fair* [23, т. 3, с. 270] – *Німлот Прекрасний* [17, т. 3, с. 208], *Німлот-Прекрасна* [15, т. 2, с. 231]. Додавання жіночих закінчень – це своєрідний елемент одомашнення, хоча, на думку Д. Єрмоловича [5, с. 23], воно не значне. Дискусійний характер обговорюваного способу підкреслює його непослідовне вживання. Так, інші жіночі імена *Arwen* [23, т. 1, с. 254] і *Lúthien* [23, т. 1, с. 218] усі перекладачі відтворюють як *Арвен* [15, т. 1, с. 240; 17, т. 1, с. 243; 18, т. 1, с. 386; 19, с. 216] і *Лутієн* [17, т. 1, с. 215; 18, т. 1, с. 333; 19, с. 187] (або дещо спотворене *Лючієн* [15, т. 1, с. 207]). Чи не єдине зі згаданих перекладацьких рішень додати жіночі закінчення, що не викликає жодних сумнівів, – це переклад *Shelob* [23, т. 3, с. 368] – *Шелоба* [15, т. 3, с. 296; 19, с. 669]. В оригінальній назві (*she+lob* – діалектний англійський варіант слова *павук*) указівка на жіночу стать посідає надто чільне місце, аби її не відобразити в перекладі. Щоправда, в О. Мокровольського зустрічаємо таки *Желоб* [17, т. 3, с. 249].

Відхилення від транскодування виправдано також міркуваннями евфонії, коли точне транскодування викликало б у читача недоречні асоціації (немилозвучність відповідника, співзвучність зі словами скандального характеру тощо). Наприклад, транскрибування імені родоначальника гномів *Durin the Deathless* передбачає український звук [y], бо слово *Durin* [22, с. 53; 23, т. 1, с. 270] походить із давньоскандинавської, а не сучасної англійської мови, для якої характерний звук [a]. З іншого боку, відповідник *Durin* [16, с. 57; 17, т. 1, с. 298] не є вдалим (див. аналіз О. Ребрія [13, с. 144–145]), а тому всі четверо перекладачів роману використовують *Дарін* [15, т. 1, с. 253; 18, т. 1, с. 409; 19, с. 229; 20, с. 78]. Прикладом дещо іншого плану є навмисне неточне транскодування О. Мокровольським назви резиденції

Barad-dûr [23, т. 1, с. 333] антагоніста роману: його відповідник *Бред-Дур* [17, т. 1, с. 298] породжує додаткові негативні асоціації, хоча й побудовані на сприйнятті російської лексики.

Нарешті, граматична модифікація відповідника іноді зумовлена історичними перекладацькими традиціями. Так, синдаринські дифтонги *ai*, *ui* доречно було б передавати як *ав*, *уй* (наприклад, *Sauron* – *Саврон*, *Anduin* – *Андуйн*, *Gloin* – *Глойн*), проте традиційно *ai*, *ui* всі перекладачі відтворюють літерально: *Sauron* [15, т. 1, с. 256; 17, т. 1, с. 252; 18, т. 1, с. 412; 19, с. 231], *Андуйн* [15, т. 1, с. 11; 17, т. 1, с. 10; 18, т. 1, с. 11; 19, с. 13], *Глойн* [17, т. 1, с. 243; 18, т. 1, с. 387; 19, с. 217] або *Глоїн* [15, т. 1, с. 241; 17, т. 1, с. 243]. Дж.Р.Р. Толкін не визначає буквосполучення *ia*, *ie*, *io* в ельфійських мовах дифтонгами, тому загалом їх варто відтворювати як *я*, *є*, *йо*: *Arvernien* – *Арверн'єн* (або *Арверн'єн*). Проте усталені традиції передавання суфіксів *-ian*, *-ien*, *-ion* (зокрема, з англійської мови) передбачають транслітерацію *-іан*, *-ієн* (*-ієн*), *-іон*: *Arvernien* [23, т. 1, с. 262] – *Арвернієн* [15, т. 1, с. 247; 17, т. 1, с. 247; 18, т. 1, с. 397; 19, с. 222], *Beleriand* [23, т. 1, с. 272] – *Белеріанд* [15, т. 1, с. 256; 18, т. 1, с. 412; 19, с. 231].

Ще один цікавий приклад, пов'язаний із впливом перекладацьких традицій, – це реалія *dwarf* на позначення однієї з рас Середзем'я. Його усталений відповідник – це *гном*. Щоб ці похмурі істоти не нагадували зовсім інших крихітних створінь із класичних казок, Дж.Р.Р. Толкін наполіг на нетиповій множині *dwarves*, замість *dwarfs*. В українського перекладача, здавалось би, такої можливості немає. Проте О. О'Лір, К. Оніщук і О. Фешовець прийняли сміливе рішення про заміну першої літери на *г* не тільки в слові *гноми* [18, т. 1, с. 9; 20, с. 13], а й у схожій реалії *goblin* [22, с. 5; 23, т. 1, с. 124] – *гоблін* [20, с. 17; 18, т. 1, с. 194; 19, с. 113]. Такий самий підхід застосувала О. О'Лір у перекладі назви гри *Golf* [22, с. 18] – *гольф* [20, с. 33], на противагу традиційному *гольф* [16, с. 22].

Інші відхилення від транскодування, не зумовлені згаданими вище обставинами, об'єктивно не обґрунтовані. Тому, наприклад, переклад оніма *Celos* [23, т. 3, с. 156] як *Целос* [15, т. 3, с. 136], а не *Келос* [18, т. 3, с. 232; 19, с. 814] був би доречним хіба з латині, але не з англійської, синдарину або квені. Це ж стосується й антропоніма *Gil-galad* [23, т. 1, с. 57], відтвореного як *Гіл-Гелад* [15, т. 1, с. 62], замість *Гіл-галад* [17, т. 1, с. 84; 18, т. 1,

с. 94; 19, с. 59]. Ці та інші зауваження стосуються передусім перекладу А. Немірової, де, за нашими підрахунками, найчастіше зустрічаємо модифікацію на основі транскодування: *Eärendil* [23, т. 1, с. 219] – *Еаранділ* [15, т. 1, с. 208] (точніші відповідники – *Еаренділ* [19, с. 187] або *Еарендил* [18, т. 1, с. 335]); *Halbarad* [23, т. 3, с. 36] – *Хальвард* [15, т. 3, с. 34] (краще *Галбарад* [17, т. 3, с. 33; 19, с. 722] або *Гальбард* [18, т. 3, с. 58]); *mallos* [23, т. 3, с. 156] – *меллос* [15, т. 3, с. 136] (краще *маллос* [18, т. 3, с. 233; 19, с. 814]); *alfirin* [23, т. 3, с. 156] – *альтирін* [15, т. 3, с. 136] (краще *алфірін* [18, т. 3, с. 233; 19, с. 814]); *athelas* [23, т. 1, с. 224] – *ателас* [15, т. 1, с. 212] (краще *ателас* [17, т. 1, с. 220; 18, т. 1, с. 34; 19, с. 1912]).

За даними аналізу статистики застосування прийомів відтворення авторської лексики штучних мов Дж.Р.Р. Толкіна, всім українським перекладам притаманна стратегія очуження (80–90% лексики), де під очуженням розуміємо формальні способи перекладу, пов'язані з транскодуванням. Зауважимо, що термінологія І. Ребрій [12] дещо інша: уже сам факт переведення авторської лексики в графічну систему кирилиці та відмови перекладача від прийому транслокації автор розцінює як деяке одомашнення. Нарешті, відповідно до переважних традицій українського перекладу, перекладачі Дж.Р.Р. Толкіна частіше схиляються до транскрибування, а не транслітерування. Цьому сприяє й розробка автором основ фонології штучних мов.

Висновки з проведеного дослідження. Масштабне критичне зіставлення авторської лексики штучних мов Середзем'я в українських перекладах творів Дж.Р.Р. Толкіна засвідчило, що перекладачі переважно застосовували формальні способи відтворення онімів і реалій, пов'язані зі стратегією очуження. Це узгоджується із засадами перекладознавства. Оскільки «ельфійська» лексика Дж.Р.Р. Толкіна становить струнку систему, засновану на мовах синдарин і квеня, то в перекладі варто застосовувати комплексний підхід, працюючи не з окремими онімами та реаліями, а з їх цілісною системою. В окремих випадках успішне вирішення проблем перекладу передбачає також творчий розвиток підходів і способів формального відтворення згаданої лексики, найперше транскодування й модифікації.

Серед об'єктивних труднощів роботи перекладача з авторською лексикою Дж.Р.Р. Толкіна виділяємо такі: 1) лінгвістична складність

творів, зокрема наявність кількох штучних мов, складним чином пов'язаних із природними мовами (див. рисунок), а також значного за обсягом пласту відповідної авторської лексики; 2) переважна відсутність прямих указівок у художніх творах на етимологію лексичних одиниць і їх зв'язок із тією чи іншою мовою; 3) відмінності правопису, вимови, способів словотворення й відмінювання лексики штучних мов одна від однієї та від сучасної англійської. Існують також суб'єктивні причини перекладацьких неточностей у відтворенні оригінальної авторської лексики, серед яких найголовніші такі: 1) відсутність аналізу походження лексичної одиниці або її неправильне прив'язування до тієї чи іншої штучної мови; 2) неврахування фонології штучних мов; 3) спотворення написання або звучання лексичної одиниці в перекладі, не виправдані об'єктивними чинниками (вимогами чи рекомендаціями морфології та граматики цільової мови, міркуваннями евфонії, перекладацькими традиціями тощо); 4) брак системного підходу у відтворенні однотипних лексичних одиниць оригіналу, що іноді призводить до нестійкості лексичних відповідників.

Узагальнюючи сказане вище, наведемо орієнтовну послідовність дій перекладача у формальному відтворенні авторської лексики штучних мов (порівн. із аналізом О. Новічкова [11]): 1) проаналізувати графічні особливості лексичної одиниці й додаткову інформацію з мовних додатків, авторських указівок чи довідників; установити етимологію та денотат; 2) на підставі зв'язку одиниці з однією зі штучних мов автора й фонетичних правил цієї мови з'ясувати вимову; 3) підібрати українські відповідники всім фонемам і побудувати український еквівалент одиниці; 4) у разі виразної невідповідності еквівалента морфограматичним закономірностям цільової мови модифікувати його; 5) перевірити відповідність еквівалента фонетичним закономірностям цільової мови; за потреби замінити окремі літери, найближчі до транскрипції або транслітерації; 6) перевірити еквівалент на предмет евфонії та породження непередбачених асоціацій; за потреби зробити відповідні заміни.

Подальші дослідження будуть зосереджені на вивченні повної статистики застосування перекладацьких прийомів і стратегій одомашнення й очуження у відтворенні авторської лексики Дж.Р.Р. Толкіна, а також на окремих полемічних питаннях відтворення онімів і

реалій на зразок дотримання оригінального наголошування ельфійської лексики та правопису їх відповідників.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Бережна М.В. Тринадцять етапів перекладу власних імен та назв / М.В. Бережна // Вісн. Сумського держ. ун-ту. Серія «Філологія». – 2007. – № 1. – Т. 2. – С. 62–67.
2. Влахов С. Непереводимое в переводе / С. Влахов, С. Флорин. – М. : Международные отношения, 1980. – 343 с.
3. Гузар О. Правописний стандарт української мови: історія та реалії / О. Гузар // Вісн. Львів. ун-ту. Серія «Філологічна». – 2004. – Вип. 34. – Ч. II. – С. 501–506.
4. Гудманян А.Г. Чужомовна пропріальна лексика у фонографічній системі української мови / А.Г. Гудманян. – Ужгород : Лира, 1999. – Кн. 1 : Теоретичні аспекти. – 1999. – 486 с.
5. Ермолович Д.И. Методика межъязыковой передачи имен собственных / Д.И. Ермолович. – М. : ВЦП, 2009. – 86 с.
6. Зорівчак Р.П. Реалія і переклад (на матеріалі англomовних перекладів української прози) / Р.П. Зорівчак. – Львів : Видавн. Львів. держ. ун-ту, 1989. – 216 с.
7. Кушнір Л. Методи відтворення онімів і реалій в українських перекладах роману Дж.Р.Р. Толкіна «Володар Перснів» / Л. Кушнір // Іноземна філологія. – Львів : Вид-во ЛНУ імені Івана Франка, 2015. – Вип. 128. – 310 с. – С. 113–123.
8. Кушнір Л.О. Авторська лексика роману Дж.Р.Р. Толкіна «Володар Перснів»: лінгвістичний статус і класифікація / Л.О. Кушнір // Мова і культура. – К. : Видавн. дім Д. Бураго, 2014. – Вип. 17. – Т. I (169). – 652 с. – С. 58–65.
9. Кушнір Л.О. Лінгвопоетика в романі Дж.Р.Р. Толкіна «Володар Перснів»: штучні мови, ономастикон і реалії / Л.О. Кушнір // Наук. записки Міжнародного гуманітарного ун-ту. – Одеса : МГУ, 2014. – Вип. 21. – Ч. II. – 392 с. – С. 241–245.
10. Лебедева Е.А. Ономастикон произведения Дж.Р.Р. Толкина «Вла-стелин колец»: структурный, семантический и функциональный аспекты : автореф. дисс. ... канд. филол. наук : спец. 10.02.19 «Теория языка» / Е.А. Лебедева. – Ростов-на-Дону : Ростовский гос. пед. ун-т, 2006. – 30 с.
11. Новичков А.А. Ономастическое пространство англоязычных произведений фэнтези и способы его передачи на русский язык : автореф. дисс. ... канд. филол. наук : спец. 10.02.20 «Сравнительно-историческое, типологическое и сопоставительное языкознание» / А.А. Новичков. – Северодвинск, 2013. – 26 с.
12. Ребрій І.М. Мовні та етноментальні особливості перекладу давньосонячної мови глаб-ерібол-ефорді з «Космічної трилогії» К.С. Льюїса / І.М. Ребрій // Наук. вісн. Херсонського держ. ун-ту. Серія «Перекладознавство та міжкультурна комунікація». – Херсон : Видавн. ХДУ, 2016. – Вип. 3. – С. 49–54.
13. Ребрій О.В. Сучасні концепції творчості у перекладі / О.В. Ребрій. – Х. : Харківський нац. ун-т ім. В.Н. Каразіна, 2012. – 376 с.
14. Стасюк Б.В. Неповноеквівалентність власних назв (на матеріалі українського перекладу казкової повісті Дж.Р.Р. Толкіна «Farmer Giles of Ham») / Б.В. Стасюк // Наук. вісн. Херсонського держ. ун-ту. Серія «Лінгвістика». – Херсон : Видавн. ХДУ, 2009. – Вип. X. – С. 209–214.
15. Толкієн Дж.Р.Р. Володар Перснів. Трилогія : у 3 кн. / Дж.Р.Р. Толкієн ; пер. з англ. А.В. Немірової. – Х. : Фоліо, 2003. – Кн. 1. – 2003. – 429 с.; Кн. 2. – 2003. – 319 с.; Кн. 3. – 2003. – 398 с.
16. Толкієн Дж.Р.Р. Гобіт, або Мандрівка за Імлисті гори / Дж.Р.Р. Толкієн ; пер. з англ. О. Мокровольського. – К. : Школа, 2002. – 352 с.
17. Толкієн Дж.Р.Р. Володар Перснів : у 3 ч. / Дж.Р.Р. Толкієн ; пер. з англ. О. Мокровольського. – К. : Школа, 2002. – Ч. 1. – 2002. – 398 с.; Ч. 2. – 2002. – 271 с.; Ч. 3. – 2002. – 270 с.
18. Толкієн Дж.Р.Р. Володар Перснів : у 3 ч. / Дж.Р.Р. Толкієн ; пер. з англ. К. Оніщук. – Львів : Астролябія, 2013. – Ч. 1. – 2013. – 704 с.; Ч. 2. – 2013. – 576 с.; Ч. 3. – 2013. – 704 с.
19. Толкієн Дж.Р.Р. Володар Перстенів / Дж.Р.Р. Толкієн ; пер. з англ. О. Фешовець. – Львів : Астролябія, 2006. – 1088 с.
20. Толкієн Дж.Р.Р. Гобіт, або Туди і звідти / Дж.Р.Р. Толкієн ; пер. з англ. О. О'Лір. – Львів : Астролябія, 2007. – 320 с.
21. Tolkien J.R.R. Guide to the Names in The Lord of the Rings / J.R.R. Tolkien. Ed. by C. Tolkien. – 27 p. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://ce.sharif.edu/~safarnejad/files/books/jrr6.pdf>.
22. Tolkien J.R.R. The Hobbit / J.R.R. Tolkien. – N. Y. : The Random House Publishing Group, 2006. – 306 p.
23. Tolkien J.R.R. The Lord of the Rings. Parts 1–3 / J.R.R. Tolkien. – N. Y. : Ballantine Books, 2006. – Part 1. – 2006 – 462 p.; Part 2. – 2006. – 402 p.; Part 3. – 2006. – 494 p.